

ὁστρεῖω καὶ ἐν ὑγροῖς γενόμενος, σῶμα ἔοικεν εἶναι ὑγρὸν καὶ διειδέες, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον, οὕτω καὶ ὁ σαρκωθεὶς Θεὸς λόγος, φῶς ἐστὶ νοερόν, διὰ φωτὸς καὶ ὑγροῦ ἐκλάμψας σώματος.

carne et concha, ac liquore existens corpus videtur esse lucidum ac liquidum, lucis ac spiritus plenum, ita et incarnatum Deus verbum lux est spiritualis per lucidum ac liquidum corpus fulgens.

Q. S. F. TERTULLIANUS (ca 158 † 220/230)

APOLOGETICUS (197)

PL
1, 394
(452)
*395

Cap. XXI. [...] Venit igitur qui [...] venturus a Deo praenuntiabatur, Christus ille * filius Dei. Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani Filius Dei annuntiabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat de filii nomine aut de patris semine. [...] * Ceterum Dei Filius nullam de impudicitia habet matrem,¹ etiam quam videtur habere, non nupserat. [...] * Iste igitur Dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus in virginem quandam et in utero eius caro figuratus, nascitur Homo Deo mixtus.²

67

*397
(455)

*399
(457)

DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM (198)

PL
2, 26

Cap. XIII. Regula est autem fidei ut iam hinc quid defendamus profiteamur, illa scilicet qua creditur, unum omnino Deum esse, nec alium praeter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per Verbum suum primo omnium emissum. Id Verbum Filium eius appellatum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum in utero eius, et ex ea natum egisse Iesum Christum.³

68

PL
2, 36

Cap. XXIII. [...] Caeterum si reprehensus est Petrus quod, cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator; et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes quam resurrectio annuntiabatur.⁴

69

● PG 8, 890. PG 9, 349, 688.

¹ In quibusdam Codicibus invenitur « Nullam de pudicitia habet matrem »; Christus enim non est natus de nuptiis, ne quidem iustis et legitimis.

² CCL I, 123, 124, 125.

³ CCL I, 197.

⁴ CCL I, 205.

- 70 Cap. XXXVI. [...] Ista quam felix Ecclesia! [...] Unum Deum ^{PL}_{2, 49} Dominum novit, creatorem universitatis, et Christum Iesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris.¹

DE RESURRECTIONE CARNIS (208/211)

- 71 Cap. XX. [...] Virgo concepit in utero non figurate, et peperit ^{PL}_{2, 821} Emmanuelem, Nobiscum Deum Iesum, non oblique.²

DE ANIMA (208/211)

- 72 Cap. XXVI. [...] Aspice etiam singulares conceptus, et quidem ^{PL}_{2, 694} monstrosiores, sterilis et virginis, quae vel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro eversione naturae, ut altera seminis stupida, altera intacta. [...] Exsultat Elizabeth, Ioannes intus impulerat; glorificat dominum Maria, Christus intus instinxerat.³

ADVERSUS VALENTINIANOS (208/211)

- 73 Cap. XXVII. Nunc reddo de Christo, in quem tanta licentia ^{PL}_{2, 581} Iesum inserunt quidam, quanta spiritale semen animali cum inflatu infulciunt, fartilia nescio quae commenti et hominum et deorum suorum [...] per virginem, non ex virgine editum quia delatus in virginem transmeatorio potius quam generatorio more processerit; per ipsam, non ex ipsa; non matrem eam, sed viam passus.⁴

DE CARNE CHRISTI (208/212)

- 74 Cap. V. [...] Humana [caro] sine dubio, ut nata de homine, ideo- ^{PL}_{2, 761} que mortalis haec erit in Christo, quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? Nisi si aut aliud est homo quam caro, aut aliunde caro hominis, quam ex homine; aut aliud Maria, quam homo, aut homo deus Marcionis. Aliter, non diceretur homo Christus, sine carne; nec hominis filius, sine aliquo parente homine: sicut nec Deus, sine Spiritu Dei; nec Dei Filius, sine Deo patre.⁵
- 75 Cap. VII. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes qui ^{PL}_{2, 766}

¹ CCL I, 216-217.

² CCL II, 945.

³ CCL II, 822.

⁴ CCL II, 772.

⁵ CCL II, 881.

respuunt eam ut praeiudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum Deum volunt negare esse natum, quod dixerit:¹ *Quae mihi mater, et qui mihi fratres?* Audiatur igitur et Apelles, quid iam responsum sit a nobis Marcioni eo libello, quo ad Evangelium ipsius provocavimus, considerandam scilicet materiam pronuntiationis istius. Primo quidem, nunquam quisquam adnuntiasset illi matrem et fratres eius foris stare, qui non certus esset habere illum matrem et fratres, et ipsos esse, quos tunc nuntiabat, vel retro cognitos, vel tunc ibidem compertos, licet propterea abstulerint haereses ista de Evangelio, quod et creditum patrem eius Ioseph fabrum, et matrem Mariam, et fratres et sorores eius optime notos sibi esse dicebant, qui mirabantur doctrinam eius.²

PL
2, 781

Cap. XVI. [...] Qui ideo non putant carnem nostram in Christo fuisse, quia non fuit ex viri semine, recordentur Adam ipsum in hanc carnem non ex semine viri factum. Sicut terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita et Dei Verbum potuit sine coagulo in eiusdem carnis transire materiam.³

76

PL
2, 781

Cap. XVII. Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam iam lineam congressionem dirigamus, an carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc praecipue modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit. Quamquam liquit iam et de nomine hominis, et de statu qualitatis, et de sensu tractationis, et de exitu passionis humanam constitisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio quae praefuit, ut Dei Filius de virgine nasceretur. Nove nasci debebat novae nativitatis dedicator, de qua signum daturus Dominus ab Esaia praedicabatur. Quod est istud signum? *Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.*⁴ Concepit igitur virgo et peperit Emmanuelem, Nobiscum Deum. Haec est nativitas nova, dum homo nascitur in Deo; * in quo homine Deus natus est, carne antiqui seminis suscepta, sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est, spiritaliter reformaret exclusis antiquitatis sordibus, expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de veteris figura est, rationali per virginem dispositione Domino nascente. Virgo erat adhuc terra nondum opere compressa, nondum sementi subacta: ex ea hominem factum accepimus a Deo in animam vivam. Igitur si primus Adam de terra traditur, merito sequens, vel novissimus Adam, ut

77

*782

¹ Matth. XII, 48.² CCL II, 886, 887.³ CCL II, 903.⁴ Isa. VII, 14.

Apostolus dixit, proinde de terra, id est, carne nondum generationi resignata, in spiritum vivificantem a Deo est prolatus. Et tamen, ne mihi vacet incursus nominis Adae, unde Christus Adam ab Apostolo dictus est, si terreni non fuit census homo eius? Sed et hic ratio defendit, quod Deus imaginem et similitudinem suam, a diabolo captam, aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis; in virginem aequae introducendum erat Dei Verbum extractorium vitae: ut quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti: credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit. « Sed Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo ». Imo concepit. Nam exinde ut abiecta pareret, et in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra, Maria eum edidit, qui carnalem fratrem Israel, interemptorem suum, salvum quandoque praestaret. In vulvam ergo Deus Verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet. Inde prodeundum fuit Christo ad salutem hominis, quo homo iam damnatus intraverat.¹

78 Cap. XVIII. Nunc, ut simplicius respondeamus, non compete-
 bat * ex semine humano Dei Filium nasci, ne si totus esset filius hominis, non esset et Dei filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Iona; et de Hebionis opinione credendus erat. Ergo, iam Dei Filius ex Patris Dei semine, id est spiritu, ut esset et hominis filius, caro ei sola erat ex hominis carne sumenda, sine viri semine. Vacabat enim viri semen, apud habentem Dei semen. Itaque, sicut nondum natus ex virgine, patrem Deum habere potuit sine homine matre; aequae, cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem sine homine patre. Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum spiritu Dei. Caro sine semine, ex homine; spiritus cum semine, ex Deo. Igitur si fuit dispositio rationis super Filium Dei ex virgine proferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod de virgine protulit? Quia aliud est quod a Deo sumpsit. Quoniam, inquit, *Verbum caro factum est.*² Vox ista quid caro factum sit contestatur; nec tamen periclitatur, quasi statim aliud sit factum caro, et non Verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso factum est, Scriptura dicat. Cum Scriptura non dicat, nisi quod sit factum, non et unde sit factum; ergo ex alio, non ex semine ipso suggerit factum. Si non ex semine ipso, sed ex alio,

PL
2, 782
*783

¹ CCL II, 904-905.

² Io. I, 14.

iam hinc tracta, ex quo magis credere congruat, carnem factum Verbum, nisi ex carne, in qua et factum est, vel quia ipse Dominus sententialiter et definitive pronuntiavit:¹ *Quod in carne natum est, caro est*, quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semetipso, plane nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. Atquin subiicit: *Et quod de spiritu natum est, spiritus est*. Quia Deus spiritus est, et de Deo natus est.²

PL
2, 785

Cap. XIX. [...] Intelligimus ergo, ex concubitu nativitatem Domini negatam, quod sapit voluntas viri et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, aut viri, natum; nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne; imo confirmavit ex carne, quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si Dei spiritus non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? Potuit enim extra eam fieri caro spiritalis simplicius multo, quam intra vulvam fleret extra vulvam. Sine caussa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine caussa descendit in vulvam: ergo ex illa accepit. Quia si non ex illa accepit, sine caussa in illam descendit, maxime eius qualitatis caro futurus, quae non erat vulvae, id est spiritalis.³

79

PL
2, 785

Cap. XX. Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam *ex* syllabam, praepositionis officio adscriptam, auferre quaeratis, et alia magis uti, quae in hac specie non invenitur penes Scripturas sanctas? *Per* virginem dicitis natum, non *ex* virgine; et *in* vulva, non *ex* vulva. Quia et angelus in somnis ad Ioseph: *Nam quod in ea natum est*, inquit,⁴ *de Spiritu Sancto est*; non dixit *ex ea*. Nempe tamen, etsi *ex ea* dixisset, *in ea* dixerat: in ea enim erat, quod ex ea erat. Tantumdem ergo, et cum dicit, *in ea*, et *ex ea* consonat; quia ex ea erat, quod in ea erat. Sed bene, quod idem dicit Matthaeus, originem Domini decurrens ab * Abraham usque ad Mariam: *Iacob*, inquit, *generavit Ioseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus*. Sed et Paulus grammaticis istis silentium imponit: *Misit*, inquit,⁵ *Deus Filium suum factum ex muliere*. Numquid *per mulierem*, aut *in muliere*? Hoc quidem impressius, quod *factum* potius dicit, quam *natum*: simplicius enim enuntiasset *natum*. *Factum* autem dicendo, et

80

*786

¹ Io. III, 6.
² CCL II, 905-906.
³ CCL II, 907.
⁴ Matth. I, 20.
⁵ Gal. IV, 4.

verbum caro factum est consignavit, et carnis veritatem ex virgine factae asseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrocianabuntur, non quidem apostatae, et haeretici, et platonici Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophetae David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum, et audi Dominum Patri Deo colloquentem: *Quia tu es qui avulsisti me ex utero matris meae*: ecce unum. *Et spes mea ab uberibus matris meae; super te sum proiectus ex vulva*: ecce aliud. *Et ab utero matris meae Deus meus es tu*.¹ ecce aliud. Nunc ad sensus ipsos decertemus. *Avulsisti me*, inquit, *ex utero*. Quid avellitur, nisi quod inhaeret, quod infixum, innexum est ei, a quo, ut auferatur, avellitur? Si non adhaesit utero, quomodo avulsus est? Si adhaesit qui avulsus est, quomodo adhaesisset, nisi dum ex utero est per illum nervum umbilicarem, quasi folliculi sui traducem, adnexus origini vulvae. Etiam cum quid extraneum extraneo agglutinatur, ita concarnatur et convisceratur cum eo cui agglutinatur, ut cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid a quo avellitur, quasi sequelam quamdam abruptae unitatis, et producis mutui coitus. Caeterum quae ubera matris suae nominat? Sine dubio, quae hausit. Respondeant obstetrices, *medici et physici de uberum natura, an aliter

*787

81 Cap. XXI. Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret Dei Verbum; quare non hoc sit tota novitas, ut caro non semine nata, carne processerit? Accedant adhuc cominus ad congressum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero*.³ Quidnam? Utique Dei Ver-

PL
2, 787¹ Ps. XXI, 10.² CCL II, 908-910.³ Isa. VII, 14; Matth. I, 23.

bum, non viri semen: certe ut pareret filium. Nam *Et pariet*, inquit, *filium*. Ergo, ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit; licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra si Verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit, et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, si non quidquid peperit ex verbi concepto, caro ipsius est. Sola haec autem prophetae vox evacuabitur? An et angeli, conceptum et partum virginis annuntiantis? An et omnis iam Scriptura, * quaecumque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? Sed si nihil ex utero eius accepit, quid matrem eam faceret, in cuius utero fuit? Hoc nomen non debet caro extranea. Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebit igitur et Elizabeth prophetam portans iam Domini sui conscium infantem, et insuper Spiritu Sancto adimpleta. Sine causa enim dicit: *Et unde mihi, ut mater Domini mei ad me veniat?*¹ Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Iesum. Quomodo dicit: *Benedictus fructus uteri tui?* Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit; qui non in utero radicem egit; qui non eius est, cuius est uterus? Et qui utique fructus uteri? Christus. An quia ipse est flos de virga profecta ex radice Iesse; radix autem Iesse, genus David; virga ex radice, Maria ex David? Flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Iesus Christus, ipse erit et fructus. Flos enim fructus: quia per florem, et ex flore, omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? Negant et fructui suum florem, et flori suam virgam et virgae suam radicem, quo minus suam radicem sibi vindicet per virgam proprietatem eius quod ex virga est, floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenseatur, ut iam nunc carnem Christi, non tantum Mariae, sed et David per Mariam, et Iesse per David, sciant adhaerere. Ideo hunc fructum ex lumbis David, id est, ex posteritate carnis eius iurat illi Deus concessurum in throno ipsius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David!²

PL
2, 788

82

Cap. XXII. Deleant igitur et testimonia daemonum filium David proclamantia Iesum: sed testimonia Apostolorum delere non poterunt, si daemonum indigna * sunt. Ipse imprimis Matthaeus, fidelissimus Evangelii commentator, ut comes Domini, non aliam ob causam, quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: *Liber geniturae Iesu Christi, filii David, filii Abraham.*³ His originis fontibus genere manante, cum gradatim ordo

*789

¹ Lc. I, 43.

² CCL II, 910-912; Matth. XX, 30; Marc. X, 47; Lc. XVIII, 38.

³ Matth. I, 1.

deducitur ad Christi nativitatem, quid aliud quam caro ipsa Abrahae et David, per singulos traducem sui faciens, in virginem usque describitur inferens Christum, imo ipse Christus proditur de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem Evangelii et discipulus et magister, et testis, qua eiusdem ipsius Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem, utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. Sed secundum Mariae carnem, ex semine David: ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocumque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae, quod ex semine est David; aut ex David semine est, quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem Apostolus, ipsum definiens esse Abrahae semen. Cum Abraham, utique multo magis David, quasi recentioris. Retexens enim promissionem benedictionis nationum in nomine Abraham: *Et in semine tuo benedicentur omnes nationes: non, inquit, dixit, Seminibus, tanquam de pluribus; sed Semine, tanquam de uno, quod est Christus.*¹ Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? Uti que non aliam, quam Abraham; siquidem semen Abraham Christus: nec aliam, quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus: nec aliam, quam David, siquidem fructus ex lumbis David, Christus: nec aliam quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero, Christus. Et adhuc superius: nec aliam quam Adam, siquidem secundus Adam, Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendat, quo eadem conditio substantiae deducatur in Christo: aut concedat carnem Christi spiritalem non fuisse, quae non de spiritali stirpe censetur.²

83

Cap. XXIII. Sed agnoscimus adimpleri propheticam vocem Simeonis, * super adhuc recentem infantem Dominum pronuntiatam: *Ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israel, et in signum quod contradicetur.*³ Signum enim nativitatis Christi, secundum Esaiam: *Propterea dabit vobis Dominus ipse signum: ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.*⁴ Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae; de quo Academici isti «Peperit, et non peperit; Virgo, et non virgo» quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne; et non peperit, quae non ex viri semine. Et virgo, quantum a viro; non virgo, quantum a partu. Non tamen ut ideo, peperit, et non peperit; et ideo, Virgo, quae non virgo, quia non

PL
2, 789
*790

¹ Gal. III, 16.

² CCL II, 912-914.

³ Le. II, 34.

⁴ Isa. VII, 14.

de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux; et tenebrae, tenebrae, et *Est, est; et, Non, non. Quod amplius, hoc a malo est.*¹ Peperit, quae peperit. Et si virgo concepit, in partu suo nupsit, ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem illud sexus resignaverit. Haec denique vulva est propter quam et de aliis scriptum est: *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino.*² Quis vere sanctus, quam Dei Filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Caeterum, omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo, saltu quodam mater ante, quam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est, cum hac ratione Apostolus, non ex virgine, sed ex muliere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem? Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit, et non peperit. Sed videte, ne vos iam tunc providens Spiritus Sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Caeterum, non contra illam suam simplicitatem, pronuntiasset dubitative, Esaia dicente: *Concipiet, et pariet.*³

ADVERSUS MARCIONEM (208/212)

- PL
2, 289 Lib. II, IV. [...] *Non est bonum solum esse hominem.*⁴ Sciebat 84
illi sexum Mariae, et deinceps Ecclesiae profuturum.⁵
- PL
2, 338 Lib. III, XIII. [...] Virginem, inquit, parere natura non patitur: et tamen creditur prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. *Propterea, inquit, dabit vobis Dominus signum: ecce virgo concipiet in utero et pariet filium.*⁶ Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa, iam signum non fuisset. Denique et Iudaei, si quando ad nos deiciendos mentiri audent, quasi non virginem, sed iuenculam concepturam et parituram Scriptura contineat, hinc revincuntur quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur; infans vero bellator non aequae.
- PL
2, 344 Lib. III, XVII. [...] Si enim plenitudo in illo spiritus constitit, 86

¹ Matth. V, 37.

² Exod. XIII, 3.

³ CCL II, 914-915

⁴ Gen. II, 18.

⁵ CCL I, 479.

⁶ Isa. VII, 14.

agnosco virgam de radice Iesse; flos eius meus erit Christus, *in quo requievit*, secundum Isaiam,¹ * *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris Dei.* Neque enim ulli hominum diversitas spiritalium documentorum competebat, nisi in Christum: flori quidem ob gratiam spiritus adaequatum; ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam inde censendum.² *345

87 Cap. XX. [...] *Ecce testimonium cum nationibus posui, principem et imperantem nationibus. Nationes * quae te non sciunt, invocabunt te, et populi confugient ad te.*³ Nec enim haec in David interpretaberis, quia praemisit: *Et disponam vobis dispositionem aeternam, religiosa et fidelia David.*⁴ Atquin hinc magis Christum intelligere debebis ex David deputatum carnali genere, ob Mariae virginis censum; de hoc enim promisso iuratur in psalmo ad David: *Ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum.*⁵ Quis iste venter est? Ipsius David? Utique non; neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris eius; non enim dixisset: *Ex fructu ventris tui*; sed potius, « Ex fructu ventris uxoris tuae ». Ipsius ergo dicendo ventrem, superest ut aliquem de genere eius ostenderit, cuius ventris futurus esset fructus caro Christi, quae ex utero Mariae floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri: et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis, et familiae patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis eum ventrem, patri deputavit. Ita, quae in Christo nova dispositio invenitur hodie, haec erit quam tunc Creator pollicebatur: religiosa et fidelia David, iam sancta religione, et fidelis ex resurrectione. Nam et Natham propheta in secundo Basiliarum, professionem ad David facit: *Semini eius quod erit, inquit, ex ventre ipsius.*⁶ Hoc si in Salomonem simpliciter edisseres, risum mihi incuties. Videbitur enim David peperisse Salomonem. An et hic Christus significatur, ex eo ventre semen David, qui esset ex David, id est Mariae? Quin et aedem Dei magis Christus aedificaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo inhabitaret Dei Spiritus et in Dei Filium magis Christus habendus esset, quam Salomon filius David.⁷ PL 2, 349 *350

¹ Isa. XI, 2.

² CCL I, 530.

³ Isa. LV, 4.

⁴ Isa. LV, 3.

⁵ Ps. CXXXI, 11.

⁶ II Reg. VII, 12.

⁷ CCL I, 535, 536.

PL
2, 362 Lib. IV, cap. I. [...] Adeo pristinum testamentum temporale 88
significat, dum mutabile ostendit, etiam dum aeternum de postero
pollicetur. Nam per Isaiam: ¹ *Audite me, et vivetis, et disponam vobis
testamentum*; adiiciens: *Sancta et fidelia David*; ut id testamentum
in Christo decursurum demonstraret. Eundem ex genere David
secundum Mariae censum, etiam in virga ex radice Iesse proces-
sura figurate praedicabat.²

PL
2, 378 Cap. X. [...] De Filio hominis duplex est nostra praescriptio, 89
neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret
si non vere erat; neque filium hominis constitui, qui non sit natus
ex homine, vel patre vel matre; atque ita discutiendum, cuius ho-
minis accipi debeat, patris an matris. Si ex Deo Patre est, utique
non ex homine; si non et ex homine [patre], superest ut ex homine
sit matre; si ex homine [matre], iam apparet quia ex virgine. Cui
enim homo pater non datur, nec vir matri eius deputabitur; porro,
cui vir non deputabitur, virgo est. Ceterum duo iam patres habe-
buntur, Deus et homo, si non virgo sit mater; habebit enim virum,
ut virgo non sit; et habendo virum, duos patres faciet, Deum et
hominem, ei qui et Dei et hominis esset filius. Talem, si forte,
Castori aut Herculi nativitatem tradunt fabulae. Si haec ita distin-
guuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non
est; ex matre autem virgine, quia non ex patre homine; hic erit
Christus Isaiiae, quem concepturam virginem praedicat.

* 379 Qua igitur ratione admittas filium hominis, Marcion, circum-
spicere non possum. Si patris hominis, negas * Dei Filium; si et
Dei, Herculem de fabula facis Christum; si matris tantum hominis,
meum concedis; si neque matris [neque patris] hominis, ergo nul-
lius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se
quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas
aut Deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare,
quod de Aeone fecit Valentinus; aut virginem hominem negare,
* 380 quod ne Valentinus quidem fecit [...] * In illam necesse est amen-
tiam tendat, ut et filium hominis defendat, nec mendacem eum
faciat; et ex homine neget natum, ne filium virginis concedat.³

¹ Isa. LV, 3.

² CCL, I, 546.

³ CCL I, 563 ss.

- 90 Lib. V, cap. V. [...] Quid infirmum Dei fortius homine, nisi natiuitas et caro Dei? Ceterum si nec natus ex virgine Christus, nec carne constructus, ac per hoc neque crucem, neque mortem vere perpressus est, nihil in illo fuit stultum et infirmum.¹ PL
2, 482
- 91 Cap. VIII. [...] *Prodibit virga de radice Iesse et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini*² [...] Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga profecta de radice Iesse, id est Virgine generis David filii Iesse.³ PL
2, 489
- 92 Cap. IX. [...] Fortasse an et mystice factum sit ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec *generavi te* dixisset Deus, nisi filio vero. Nam etsi de toto populo ait *filios generavi*;⁴ sed non adiecit *ex utero*. Cur autem adiecit *ex utero*, tam vane, quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur, nisi quia curiosius voluit intellegi in Christum; *ex utero generavi te*, id est, ex solo utero, sine viri semine, carni deputans ex utero spiritus?⁵ PL
2, 493

DE MONOGAMIA (213)

- 93 Cap. VIII. [...] Quis enim corpus Domini dignius initiaret, quam eiusmodi caro, qualis et concepit illud et peperit. Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum,⁶ ut uterque titulus sanctitatis in Christi sensu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram.⁷ PL
2, 939

DE VIRGINIBUS VELANDIS (213)

- 94 Cap. I. [...] Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis, et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et Filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria.⁸ PL
2, 889
- 95 Cap. VI. Videamus nunc si et Apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observet, sexui deputans illud, sic mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum et Genesis Evam. Scribens enim ad Galatas: *Misit, inquit, Deus Filium suum factum ex* PL
2, 897

¹ CCL I, 677.² Isa. XI, 1.³ CCL I, 686.⁴ Isa. I, 2.⁵ CCL I, 690.⁶ Hieronymus, contra hanc sententiam Tertulliani, scribit: « Et de Tertulliano quidem nihil amplius dico quam Ecclesiae hominem non fuisse » (*De perpetua virginitate B. Mariae adv. Helvidium*: PL 23, 211).⁷ CCL II, 1239.⁸ CCL II, 1209.

muliere,¹ quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: *Benedicta tu inter mulieres*.² Sciebat et Angelus mulierem etiam virginem dici. Sed et ad haec duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est: quoniam quidem desponsata est Maria, ideo et ab Angelo et ab Apostolo mulierem pronuntiatam: desponsata enim quodammodo nupta: tamen inter quodammodo, et verum, satis interest duntaxat in loco; nam alibi ita sane habendum est. Nunc vero non quasi iam nuptam mulierem Mariam pronuntiaverunt * sed quasi nihilominus foeminam, etiamsi non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim praeiudicet necesse est, a quo forma descendit. Caeterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic desponsatae adaequatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non qua foemina, sed qua marita; iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quae virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est, licet ex desponsata, tamen integra, agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil propheticè dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est, nuptam Apostolus nominarit dicendo, *factum ex muliere*. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est, virum passam; sed illa quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam, virgini, et ita universo mulierum generi defensam.³

ADVERSUS PRAXEAM (post 213)

PL
2, 190

Cap. XXVII. [...] «Ece, inquit, ab angelo praedicatum est: **96**
Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei». ⁴ Caro itaque nata est; caro itaque erit Filius Dei. Imo de Spiritu Dei dictum est.

Certe enim de Spiritu Sancto virgo concepit; et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et parandum; id est Spiritus, cuius et vocabitur nomen Emmanuel, quod est interpretatum *Nobiscum Deus*.⁵

¹ Gal. IV, 4.

² Lc. I, 42.

³ CCL II, 1215, 1216.

⁴ Lc. I, 32.

⁵ CCL II, 1198.

DE PRAESCRPTIONIBUS ADVERSUS HAERETICOS ¹ ■

- 97 Cap. XLVIII. Carpocrates praeterea hanc tulit sectam. Unam esse dicit Virtutem in superioribus principalem, ex hac prolatos angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Ioseph, hominem tantummodo genitum, sane prae caeteris iustitiae * cultu, vitae integritate meliorem.² PL
2, 66
- 98 Cap. XLIX. Valentinus autem haereticus multas introducit fabulas. * ... [Dicit] Christum autem missum ab illo propatore, qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de caelo deferentem, quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem vel mutantem.³ PL
2, 67
*69
- 99 Cap. LIII. [...] Accedit his Theodotus haereticus byzantius: qui posteaquam Christi pro nomine comprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium, atque nudum, nulla alia prae caeteris, nisi sola iustitiae auctoritate. Alter post hunc Theodotus haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, ex virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse * quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.*⁴ PL
2, 72
*73

CARMEN ADVERSUS MARCIONEM ⁵ ■

- 100 Cap. VII. [...] Et virga styracis fructus nucis adtulit ipsa: Virginis haec species, genuit quae sanguine corpus, Coniunctum: in ligno sedavit mortis amarum PL
2, 1082

¹ Opus Romae conscriptum, forsitam a S. Zephirino PP vel a quodam clerico romano. Cf. PLS I, 29.

● PL I, 175, 1252.

² CCL II, 1405.

³ CCL II, 1406, 1407.

⁴ Ps. CIX, 4; CCL II, 1410.

⁵ Carmen hoc non est Tertulliani. Nonnulli putant in Gallia prodiisse saec. iv. Cf. PLS I, 29.

Interius fructum dulcem, de Spiritu sancto.
Sicut Esaias virgam de semine Iesse
Praedixit Mariam, de qua Flos exit in orbem.¹

S. HIPPOLYTUS Romanus (ca 172 † ca 235)

FRAGMENTA IN PROVERBIA

- PG
10, 621 [...] Τῆς Ἐκκλησίας μὴ καταλιμπανούσης ἐν κόσμῳ τὴν ἐλπίδα, τῆς τὰ πάντα φεροῦσης Χριστοῦ σαρκώσεως, τρίθρον νεκρώσεως ἐν ἄδου οὐκ ὑπελίπετο. - Τίνος, ἀλλ' ἢ τοῦ ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ παρθένου γεγεννημένου; δε τὸν τέλειον ἄνθρωπον ἀνανεώσας ἐν κόσμῳ ἐπιτελεῖ τὰς δυνάμεις, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου, ὡς καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ· ἦν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀρχόμενος ὡς ἐτῶν τριάκοντα· τούτου οὖν τὸ νέον καὶ ἀκμαῖον τῆς ἡλικίας, δε διοδεύων κατὰ πόλεις καὶ χώρας, ἴατο τὰς νόσους καὶ τὰς ἀσθενείας τῶν ἀνθρώπων. 101
- PG
10, 624 « Τρία ἐστὶν ἀδύνατά μοι νοῆσαι, καὶ τὸ τέταρτον οὐκ ἐπιγινώσκω· ἔχνη ἀετοῦ πετομένου », τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀνάληψιν. Καὶ « ὁδοῦς ὄψεως ἐπὶ πέτρας »· ὁ διάβολος οὐχ εὔρεν ἔχνος ἀμαρτίας ἐν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ. Καὶ « τρίθρον νηὸς ποντοπορούσης », τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐν πελάγει τῷ βίῳ τούτῳ, τῇ εἰς Χριστὸν ἐλπίδι διὰ τοῦ σταυροῦ κυβερνωμένης. Καὶ « ὁδοῦς ἀνδρὸς ἐν νεό- 102
-
- PG
10, 622 [...] Cum Ecclesia spem suam non dimittat, quam habet erga omnis boni fontem, Christi incarnationem, semitam mortis in inferno non facit. Cuiusnam, nisi nati de Spiritu sancto et virgine? Qui perfectum hominem in mundo renovans prodigia edidit, capto initio a Ioannis baptisate, sicut evangelista testatur. Erat autem Iesus incipiens quasi annorum triginta. In hac igitur iuvenili et florente aetate, circumiens civitates et regiones, hominum morbos et infirmitates sanabat. 101
- PG
10, 623 *Tria ego intelligere nequeo, et quartum penitus ignoro: vestigium aquilae volantis; nempe Christi ascensum. Viam serpentis in petra; nempe diabolus non invenit peccati vestigium in corpore Christi. Et semitam navis mare decurrentis; nempe Ecclesiae in huius mundi pelago fluctuantis, et ob spem suam in Christum a cruce quasi gubernaculo rectae. Denique vias viri in adolescentia, illius nimirum 102*

¹ CCL II, 1447.

● PL 2, 34, 154, 157, 176, 189, 335, 363, 404, 405, 406, 427, 450, 451, 469, 506, 515, 521, 754, 760, 767, 768, 769.

■ PL 2, 1090.